

Het onderdeel *Kunst* werd geschreven door Brigitte Dekeyzer

1. Jan van Eyck, Arnolfiniportret (Londen, National Gallery)

Mijn favoriete werkje is het Arnolfiniportret (84,5 x 62,5 cm) van Jan van Eyck, één van de grootste Zuid-Nederlandse kunstenaars uit de eerste helft van de 15de eeuw (1441). Jan van Eyck was hofschilder van hertog Filips de Goede, mijn betovergrootvader. Ik kreeg het schilderij cadeau van Don Diego de Guevara, een Spaans edelman die het grootste deel van zijn leven in de oude Nederlanden doorbracht. Toen ik het kreeg, bezat het schilderij twee zijluiken met daarop de wapenschilden van Don Diego. Toch was Don Diego niet de oorspronkelijke bezitter van het schilderij, maar wel de geportretteerde Italiaanse koopman Arnolfini en zijn vrouw.

Vandaag zijn de luikjes zoek. Nochtans had Margareta er een slot op laten zetten. Zo hoopte ze het eikenhouten paneel dat volledig met transparante olieverf is beschilderd, te beschermen. Gelukkig is het middenpaneel niet verdwenen. Je kan het Arnolfiniportret vandaag in de National Gallery in Londen bewonderen.

1. De twee hoofdpersonages staan onbeweeglijk in een typisch 15de-eeuws burgerlijk interieur. Stel je voor dat jij de man of de vrouw bent op het schilderij en dat je gevraagd wordt om de ruimte waarin je staat heel precies te beschrijven. Probeer je dat samen met mij?

Heb je de gebruikte materialen voor wanden, plafond, vloer, vensters benoemd?

Heb je ook het aantal vensters geteld en heb je de deur gevonden?

Heb je gezegd op welke etage van het huis de kamer zich bevindt?

2. Wanneer Jan van Eyck in 1434 het

Arnolfiniportret creëert, kent hij de regels van de meetkundige perspectief allicht niet. Zij zijn in Italië, ondermeer door de kunstenaar Brunelleschi in het begin van de 15de eeuw ontdekt. Pas in 1457 en dus na de dood van Jan van Eyck worden die regels ook in onze streken af en toe toegepast. Op die manier doorbreken de kunstenaars het platte vlak van het schilderij en laten zij de illusie van ruimte en diepte ontstaan.

Kijk naar de lijnen van het plafond en van de vloer. Trek nu de lijnen door tot waar ze elkaar kruisen.

Zoals je merkt, gaan de lijnen naar elkaar toe (wijking). Het punt waar ze elkaar snijden, heet het vluchtpunt. Het ligt precies op de middenas van het schilderij, ter hoogte van de spiegel.

Bij een correcte meetkundige perspectiefwerking zou er slechts één vluchtpunt mogen zijn. In dit schilderij zijn er meer denk ik.

Trek je de lijnen van de linker wand door? Waar komen de vluchtlijnen nu samen?

3. Ondanks het feit dat Van Eyck de vluchtpuntperspectief niet hanteert, heb ik toch het gevoel dat de ruimte heel tastbaar is. Zoek je mee naar de middelen die Jan van Eyck gebruikt om een sferische, picturale ruimte te laten ontstaan?

de spiegel

Hoe draagt de spiegel bij tot het creëren van ruimtegevoel?

de personages

Welke figuren zijn het grootst, welke het kleinst? Duid de kleinste aan.

Teken een straat met twee rijvakken en aan weerszijden huizen.

Welke huizen teken je het grootst? Welke het kleinst?

Van Eyck hanteert hetzelfde principe. Volgens de regels van de meetkundige perspectief wordt alles wat zich tussen de vluchtlijnen bevindt (maar wat in werkelijkheid even groot is) in de richting van de horizon kleiner. We spreken over verkorten. Dat principe voelt Van Eyck, zonder de regels van de perspectief te kennen, intuïtief aan.

licht

Duid de lichtbronnen aan (kijk daarbij goed naar de schaduwen).

kleur

Benoem de voornaamste kleuren die door Van Eyck zijn gebruikt.

Door middel van welke kleur(en) geeft hij schaduwen aan?

Zijn de contouren scherp (lineair) of vaag (picturaal)?

bijzondere detailrijkdom

Benoem je de voorwerpen die de ruimte aankleden?

Ook de kledij van de hoofdpersonages is op een bijzonder accurate manier geschilderd. De rijkelijke stoffen zijn haast tastbaar. De man, met zwarte strohoed, draagt een damasten wambuis en hosen (een kousebroek) met daarover een rijke purperen fluwelen tabbaard die met nerts is gevoerd. Hij heeft platte leren schoenen aan en zijn houten trippen, die het leren schoeisel tegen regen, modder en stof beschermen, liggen op de grond.

De vrouw heeft een sierlijk hoornachtig kapsel waarop een witte hoofddoek met gepijpte rand is bevestigd. Zij draagt een lange groene modieuze houppelande met daaronder een blauw damasten kleed. De brede mouwen van de houppelande zijn met hermelijn afgebiesd.

De vrouw trekt haar groene kleed naar boven. Zo krijg je de indruk dat ze zwanger is. Allicht is dat niet het geval. Het optrekken van het kleed sluit aan bij de mode uit die tijd.

4. Over de betekenis van het schilderij is al heel veel gespeculeerd. Sommige onderzoekers interpreteren het werk als een huwelijksportret. In de Middeleeuwen wordt het burgerlijke huwelijk niet in een stadhuis voltrokken, maar in een woonhuis.

Noem je een aantal elementen die daarop zouden kunnen wijzen?

Uitgaande van de idee dat het een huwelijksportret zou zijn, welke zou dan de betekenis van de personages in de deuropening kunnen zijn? Zie je een verband met het opschrift boven de spiegel Johannes de Eyck fuit hic - 1434 - (Johannes van Eyck was hier - 1434 -)?

Ook de aanwezigheid van het hondje zou je op een symbolische manier kunnen begrijpen. Voor welke 'huwelijkskwaliteit' zou het diertje kunnen staan?

Of die interpretatie correct is, weet ik niet. In ieder geval mag je je niet laten misleiden door de enorme detailrijkdom. Jan van Eyck heeft misschien wel een reëel gebeuren voorgesteld, maar de ruimte die hij presenteert en de objecten die daarin voorkomen, heeft hij zelf op een doordachte manier samengebracht. Hij maakt geen foto van de werkelijkheid, maar brengt bepaalde elementen samen en schept op die manier een uniek betekenisgeheel. Allicht is het Arnolfiniportret het oudste paneelschilderij waarop twee personen (geen bewindvoerders) in een huiselijk kader zijn geschilderd. Fantastisch toch om zo'n uitzonderlijk werk in huis te hebben!

2. Jan van Eyck, Madonna bij de fontein (Antwerpen, KMSK)

Ik ga je nog meer vertellen! Ik bezit nog een tweede werk van Jan van Eyck. Het hangt net als het Arnolfiniportret in mijn privé-slaapkamer.

De Madonna bij de fontein is het kleinste bewaarde olieverfschilderijtje van Jan van Eyck. Het is 19 cm hoog en 12,2 cm breed en hangt nu in het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten in Antwerpen. Op de onderste lijst staat de naam van de kunstenaar: johannes de eyck me fecit + complevit anno 1439 (Johannes van Eyck heeft mij gemaakt + voltooid mij in 1439). Ook zijn kunstenaarsleuze staat er bij: als ich can (als ik kan; naar best vermogen dus).

1. Jan van Eyck heeft het werkje niet voor mij geschilderd en ik weet ook niet meer zo goed hoe ik er aan ben gekomen. Maar ik vind het wel heel mooi en ook belangrijk, want ik bid vaak tot Maria.

Begrijp jij ook waarom? Tip bij je antwoord: ik ben een vrouw, een weduwe!

Heb je enig idee welke de symbolische betekenis van de fontein zou kunnen zijn?

2. Maria en het Kind zijn niet in een huiskamer afgebeeld, maar in de buitenlucht. Nochtans is het ruimtelijke gevoel hier minder groot dan in het Arnolfiniportret.

Kan je al tekenend uitleggen waarom? Verwerk in je antwoord termen als horizon, vluchlijn, vluchtpunt, wijking, verkorting, overlapping (het voor en achter elkaar plaatsen van figuren), oversnijding (het door het kader laten af-snijden van figuren en objecten op de voorgrond).

Waar komt het licht vandaan denk je? Duid de lichtbron(nen) aan. Is de licht- en schaduwwerking consequent toegepast? Duid je eventuele 'foutjes' aan?

Waarom zou de kunstenaar op die manier gewerkt hebben denk je?

3. Heb je gemerkt dat Van Eyck de bloemen en plantjes heel accuraat weergeeft? Kan je enkele bloemen/planten benoemen?

3. Giovanni Boccaccio, Théséide (Wenen, ONB, Cod. 2617, fol. 53)

1. Zoals je hebt gemerkt, hou ik bijzonder van heel gedetailleerd en scherp geobserveerde schilderijen uit de eerste helft van de 15de eeuw. Ik heb ze in mijn slaapkamer gehangen, omdat ik die werkjes dan heel vaak kan zien. Maar in mijn paleis bewaar ik nog veel meer kunstschaten, waaronder handschriften.

Kijk je even mee in een handschrift van omstreeks 1460 waarin het heldenepos *Il Teseida* geschreven door Giovanni Boccaccio is gekopieerd? Het is één van mijn favoriete manuscripten. Daarom bewaar ik het in mijn studiolo en niet in mijn grote bibliotheek. Het handschrift is helemaal in perkament (de huid van dieren: schapen, kalfjes enz.) gemaakt.

Duid je de onderstaande woorden op het beeld aan? tekst

initiaal
randversiering
miniatur

Gaat het om een volbladminiatur, een halfbladminiatur of een kleine miniatur?

2. De kunstenaars die zo'n miniatures creëren, noem je miniaturisten of verluchters. Aan dit handschrift hebben minstens twee verluchters gewerkt: Barthélemy van Eyck - inderdaad, allicht een familielid van Jan van Eyck - en de anonieme Meester van de Gentse Boccaccio. Van de eerste weten we dat hij ook schilderijen heeft gemaakt. Dat is niet uitzonderlijk. Miniaturisten zijn vaak ook als paneelschilder actief en vice versa. Het verschil tussen een schilderij en een miniatur is uiteindelijk niet zo groot. Het voornaamste onderscheid ligt in de techniek.

Weet je nog welke soort verf de 15de-eeuwse paneelschilders gebruiken om hun schilderijen te creëren?

Miniaturisten daarentegen gebruiken tempera (van het Latijnse temperare = mengen), een verf bestaande uit pigmenten, water en bindmiddel (vaak eigeel of eiwit, maar soms ook perkamentlijm, vislijm, hars, kaas, honing enz.). Met tempera kan je niet zo fijn schilderen als met olieverf. Nochtans is de verluchter van deze bladzijde daar bijzonder goed in geslaagd.

Kan je enkele planten/bloemen benoemen die in de tuin groeien?

3. De Madonna bij de fontein van Jan van Eyck staat ook in een afgesloten landschap, een besloten hof. Die term verwijst naar de maagdelijkheid van Maria: zij brengt een Kind ter wereld, maar blijft Maagd! Of anders gezegd, haar tuin staat in bloei, maar is niet betreden.

Zou je die gedachte ook kunnen toepassen op deze miniatuur, als je weet dat twee vrienden Arcitas en Palemon verliefd zijn op dezelfde hemels mooie vrouw Emilia?

4. Sforza-getijdenboek

Atelier van Bernard van Orley, Portret van Magareta van Oostenrijk als weduwe

Van 1515 tot 1522 werkt Gerard Horenbout voor mij. Hij is geboren in Gent en bouwt daar een groot atelier uit. Wanneer hij mijn hofschilder wordt, mag hij van mij in Gent blijven wonen (dan kan hij daar zijn activiteiten verder ontplooiën), maar ik wil wel dat ik helemaal op hem kan rekenen als ik hem nodig heb.

Eén van de belangrijke opdrachten die hij van mij krijgt, is de voltooiing van een handschrift dat oorspronkelijk gemaakt is voor Bona Sforza, hertogin van Milaan. Bij haar dood in 1503 is het handschrift met miniaturen van de Italiaan Giovanni Pietro Birago echter niet klaar. Het komt bij Bona's neef, Philibert van Savoie, terecht. Weet je nog wie dat is?

Ik erf het manuscript en vind het zo jammer dat het niet is klaargeraakt. De teksten zijn zo duidelijk geschreven, de initialen zo mooi versierd en de miniaturen zo uitzonderlijk. Ik krijg de idee om het handschrift te laten afwerken door mijn hofschilder en het aan mijn neefje, de latere Karel V, cadeau te doen. Ik vraag aan Gerard Horenbout om zijn stijl aan te passen aan de miniaturen die al afgewerkt zijn. Sommige zien er dus nogal 'Italiaans' uit.

1. Eén van de miniaturen toont twee zwangere vrouwen die elkaar ontmoeten. Het zijn Maria (de moeder van Jezus) en Elisabeth (de moeder van Johannes de Doper, die de komst van Jezus aankondigt).

Leg de miniatuur en mijn portret eens naast mekaar.

Welke fysionomische overeenkomsten zie je?

Waarom zou ik aan mijn hofschilder gevraagd hebben om mijn portret in het handschrift te schilderen?

Zou jij dat vandaag ook doen? En zo ja, wanneer en waarom?

2. Net als in het schilderij van Jan van Eyck, de Madonna bij de fontein, staan de personages buiten afgebeeld. Toch is het ruimtegevoel hier heel anders. Zullen we samen het landschap en de gebouwen beschrijven?

Teken de middenas en trek de vluchtlijnen van het poortgebouw.

Komen zij op één plaats samen?

Horenbout heeft de 'verkortingsregels' niet correct toegepast. Duid je aan welke personages en welke boompartijen groter (of kleiner) hadden moeten zijn (met A)?

Duid je de lichtbronnen aan (met B)?
Waar is de licht- en schaduwwerking niet consequent? Duid aan met C.

3. Ondanks die inconsequenties geeft de voorstelling mij toch een ruimtelijk gevoel. Hoe zou Horenbout daar in geslaagd zijn?

de verschillende plans
Duid de verschillende plans aan (met D gecombineerd met cijfers).

de textuur
Waar zijn grassprietjes afzonderlijk te zien? Duid aan op de fotokopie (met E).

de scherpste
Waar zijn de omtreklijnen van de rotsen het scherpst? Duid aan met F.

de kleuren
Waar worden de warme kleuren gebruikt, waar koele? Duid aan met G.

Wanneer op de voorgrond warme, heldere kleuren zijn gebruikt en koele vergrijsde tinten achterin, spreek je over kleurenperspectief.

Ook al is zijn toepassing van de ruimtelijke perspectief onvolmaakt, toch slaagt Horenbout erin om de ruimte tastbaar te maken. Hij doet dat door het gebruik van verschillende plans, door variaties aan te brengen in de textuur en in de scherpste van de omtreklijnen en door het kleurgebruik. Daarmee komt hij heel dicht in de buurt van de 'echte' Renaissanceschilderkunst die zowel de meetkundige als de kleurenperspectief toepast.

5. Jan Gossaert, genaamd Mabuse, Hermaphroditus en Salmacis Jan van Eyck, Lam Gods: detail met Adam en Eva

De kleurenperspectief is ook en misschien zelfs beter toegepast in een heel merkwaardig schilderij van Jan Gossaert (ook Mabuse genoemd; geboren ca. 1478 en gestorven in 1532), De metamorfose van Hermaphrodite en de bronnimf Salmacis. Ik heb het in mijn kabinet bij de tuin laten ophangen.

1. Kan je het verloop van de kleuren even benoemen?

Heb je ook gezien dat de lucht bovenaan donkerder is dan aan de horizon? Dat is normaal. Het is het basisprincipe van de luchtperspectief.

2. Laten we eens naar de figuren kijken. Allicht weet je niet wie Hermaphrodite en Salmacis zijn. Ik zal het je vertellen. De Romeinse schrijver Ovidius heeft in zijn beroemde Metamorphosen (gedaanteveranderingen) een verhaal geschreven over een bronnimf Salmacis die verliefd wordt op de schone Hermaphrodite wanneer zij hem in de bron ziet baden. Maar hij moet van haar liefde niet weten.

Heb jij zo'n gevoel al eens gehad, verliefd te zijn op een man of vrouw die jouw liefde niet beantwoordt? Vertel je daar eens over?

Ook Salmacis voelt onmacht, woede en verdriet. Daarom vraagt ze aan de goden om hun beider lichamen in één lichaam te verenigen.

Duid je dat gebeuren aan op het schilderij?

Als weerwraak vraagt Hermaphrodite aan de goden om iedereen die in de toekomst in de bron zal baden, in een hermaphrodit, een halfslachtig wezen (half man, half vrouw) te veranderen.

Een vreemd verhaal, vind je niet? Maar schilders van vandaag (16de eeuw) houden van die verhalen en brengen ze vaak in beeld.

3. Probeer je de lichamen van de twee personages te beschrijven? Je kan dat best doen door ze te vergelijken met die van Adam en Eva uit het Lam Gods van Jan van Eyck en systematisch na te gaan hoe hun aangezichten, halzen, rompen en ledematen gestalte hebben gekregen. Let ook op de bewegingen van de figuren.

Je merkt dat er heel veel is veranderd sinds Van Eyck. De middeleeuwse vormtaal, die op een intuïtieve manier met ruimte en lichamelijke omgaat, maakt plaats voor een doordachte constructie van de ruimte en van de menselijke anatomie. Om daarin te slagen bestuderen de kunstenaars, en dat naar het voorbeeld van de Italianen die daar reeds ten tijde van Jan van Eyck volop mee bezig waren, die twee belangrijke aspecten heel nauwgezet.

Ik hou ook echt wel van die nieuwe vormtaal en ik heb een heleboel schilderijen in mijn bezit die dezelfde kenmerken vertonen.

[Klik op de foto's om ze te vergroten](#)